

*Dr. Suba János*¹

Magyarország katonaföldrajzi helyzete és hadszíntér előkészítés 1949-1955 között

A magyar katonai célkitűzések között Jugoszlávia fontos helyet foglalt el, már csak történeti okok miatt is (CSÜLLÖG G. 2007). A magyar politikai és katonai vezetők Jugoszlávia részéről katonai fellépést, mint realitást feltételezték. Ennek a feltételezésnek rendelték alá a magyar hadsereg fejlesztését és a háborús alkalmazásának elgondolásait.

1. Déli hadműveleti irány katonaföldrajzi értékelése

A Kárpát-medencében a déli hadműveleti irány volt a legveszélyesebb, itt két kedvező irány kínálkozik az ellenség számára: a baranyai háromszög területéről Budapest irányába, és a Duna-Tisza köze. A baranyai háromszög területéről a Dunántúl elfoglalása lenne a fő cél, itt az ellenség jobb szárnya a Dunára támaszkodna, és biztosítva lenne egy keletről indított támadás esetén. A Duna-Tisza közötti támadásnál az ország kettévágása és Budapest bekerítése lenne az ellenség célja. A földrajzi viszonyok itt a legkedvezőbbek. Itt nincs természetes akadály a támadó számára. Ez a legrövidebb út Budapest irányába. A terep minden fegyvernem számára kiválóan alkalmas.

A délnyugati irány azért érdekes mert, egyrészt ez a legrövidebb irány az Adriai tengerhez, és egy esetleges partraszálló erők megjelenése innen várható, másrészt a határ mentén ebbe az irányba esnek a zalai olajmezők, amelyek az üzemanyag ellátást biztosították.

A Dunántúl dombos vidéke a védelem számára jó lehetőségeket biztosít, másrészt a vízi határszakasz, a Dráva is rendelkezik akadályjelleggel. A Dráva 4-10 m mély, 150-300 m széles folyó. Árvízzel majdnem minden évben számolni kell, ilyenkor 4-5 km szélességű területeket önt el. Barcstól Zákányig hajózható. Jobb partja uralgó. A Mura folyó magyarországi szakaszán számottevő katonai akadályt képez.

D-ről jövő támadó hadműveleteknél seregtestek mozgatására nagy jelentőségűek a Belgrád-Újvidék-Szeged-i; Újvidék-Baja-i; Mitrovica-Eszék-Pécs-i; végül a Zágráb-Nagykanizsa-Budapest-i útvonalak, valamint az ezeket keresztező Eszék-Kapronca-i és a Mitrovica-Zágráb-i vasútvonalak. A vasutak helyzete nem nagyon kedvező. A vasutak különböző fajtái, a kettősvágányú vonalak hiánya gyengíti a vasúti helyzetet (SUBA J. 2008a).

2. Déli határ műszaki biztosítása

Elsőnek az ország déli határának műszaki biztosítása, drótakadályokkal való lezárása történt meg. Ez a műszaki akadály egy- és kétsoros drótkerítésből állt. 1949 nyaráig 227,5 km kettős drótkerítést és 194,55 km egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később kiegészítették aknazárral. 1949-ben az aknamezőket a drótakadályok közé telepítették, két sorban méterenként 0,5-1,5 aknát telepítettek, összesen 942 559 folyóméter hosszúságban, mintegy 2 millió aknából. 1955 végéig folyamatos volt egyrészt a határzárak kiegészítése, átépítése, másrészt az aknasítás és az aknasűrűség növelése (SUBA J. 2005).

Egy 1950-ben készült dokumentum szerint a vezérkar az ország területén délről észak felé haladva hét védelmi öv kiépítését irányozta elő, összefüggésben a nyugati határon kiépítendő három védelmi terepszakasszal. Az ellenség várható támadási irányában az első védelmi

¹ Dr. Suba János *HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest* E-mail: suba.janos@hm-him.hu

övben – Nagykanizsától Szegedig – nyolc védőkörletet terveztek kiépíteni. Ezek tábori erődítésszerű kiépítésére a polgári lakosság bevonásával adott esetben kerülne sor. A védőövek kijelölése a földrajzi adottságokat követi, ugyanúgy, mint a védőkörletek kijelölése. Ez csak terv maradt (SUBA J. 2008a). Egészen más valósult meg. A déli határszakasz katonai megerősítése tábori és tartós védelmi építményekkel, amelyet a hivatalos dokumentumok Déli védelmi rendszernek neveztek el.

3. Déli Védelmi rendszer

Véleményünk az, hogy a szovjet katonai tervekben a Magyar Néphadsereg, mint kisegítő területi alakulat feladata a szovjet balszárny biztosítása volt, ebbe beletartozott a jugoszláv, valamint a balkánon megjelenő erők lekötése védelmi hadműveletben. Ezt kellett alátámasztani már – békében kiépült – védelmi létesítményekkel, hogy egy feltételezett délről érkező jugoszláv és más erők támadása esetén lassítani tudják az ellenség előrenyomulását.

A védelmi rendszer feladata volt lezárni az országhatárt teljes kiterjedésében vagy annak egyes szakaszait, és megakadályozni az ellenség betörését. Lezárni a hadászati, politikai, gazdasági szempontból fontos területeket, fedezni a saját csapatok mozgósítását és felvonulását, lezárni a legfontosabb hadműveleti irányokat, és biztosítani a támadásba való átmenetet. A feladatokból látszik, hogy a legfontosabbakat a háború kezdetén kell teljesíteniük. Ezek a feladatok megfeleltek megerősített körlet feladatainak a szovjet harcászati szabályzatban (SUBA J. 2008a).

A védelmi rendszer részei voltak: az előtér, itt önálló szakasz és raj támaszpontok voltak, három védőöv: egy megközelítően jól kiépített fővédőöv, ahol század és zászlóalj védőkörletek lettek kiépítve, és egy gyengén kiépített második és egy és harmadik védőöv, emellett reteszállások is épültek. Ezek mélysége 10-25 km közt váltakozott. Ezért védelmi rendszer és nem erődrendszer, mert nincs mélysége. Az erődrendszer alapját a vasbeton építmények, továbbá a harckocsi és gyalogság elleni szilárd akadályok képezték. A védelem gerincét a zászlóalj- és századvédőkörletek erődítményei, tüzelőállásai alkották. (SUBA J. 2007).

A védelmi rendszeren belül 1952 februártól 1955. június 15-ig megépítésre került: 90 zászlóalj védőkörlet (48 a Duna-Tisza közén), a tervezet 42%-a, 25 század védőkörlet (10 a Duna-Tisza közén), az összes tervezet 47%-a, 201 szakasz támpont, a tervezetek 93%-a, 46 raj támpont, a tervezetek 30%-a, 962 hadműveleti akadálycsomópont, a tervezet 100%-a, 6 hadosztályparancsnoki harcálláspont, 6 hadosztályparancsnoki figyelőpont, 6 ezredparancsnoki harcálláspont, 6 ezredparancsnoki figyelőpont, valamint a hozzájuk tartozó árok és műszaki akadály rendszer, az aknazárak kivételével. Ezen felül 513 figyelő- és óvóhely és több száz színlelt – az ellenség megtévesztésére készült, nem valóságos – építmény létesült. Összességében a tervezetek 83%-a valósult meg, beleértve a hadműveleti csomópontokat. Összehasonlítva az 1951-ben tervezett és a ténylegesen megépült védőkörleteket elmondható, hogy a tervezett 802 db-nak, 45%-a 362 db épült meg (SUBA J. 2008b). Ahol folyó alkotta a határt ott a védelmi rendszer felfeküdt a folyóra, itt csak tervezték kiépíteni, de nem épült ki. Pl. Somogyudvarhely és Drávaszabolcs ahol 1952-ben épült ki, a védőkörlet közötti szakaszon nem történt védelmi építkezés. A 600 km-es határ 100 km-es szakasza nem volt megerősítve. A másik szakasz Óriszentpéter és a hármashatárig terjedő 30 km. volt. Ez is a védelmi jelleget erősíti, hiszen a támadásra leginkább alkalmas irányokat zárták le.

A megépített védelmi körletek felhasználása, őrzése, és karbantartása a területileg illetékes hadosztályparancsnokok, illetve határőrkerületi-parancsnokok feladata volt. A megépült védőkörletek, előtéri támpontok őrzése nagyon fontos feladat volt, hiszen így tudták

biztosítani a védőkörletek és támpontok hadihasználhatóságát. Megakadályozni az ellenség által történő felderítést, erőszakos rongálást vagy bármilyen természetű adatgyűjtést. A körletek őrzését a területileg illetékes ezredek ("A" harci riadó szerinti védősávjukban), valamint határőrség szervei hajtották végre. (SUBA J. 2008a).

A védelmi rendszer kiépítésével párhuzamosan zajlott a katonai infrastruktúra kiépítése és a hadsereg új diszlokációja. A védelmi rendszer műszaki munkákban kilenc-tíz – egyenként 700 fős – építőzászlóalj vett részt. (Az erődítési feladatokba 1952 szeptemberétől bevonásra kerültek a hadtest és hadosztály közvetlen műszaki zászlóaljak is.) Ezenkívül munkásszázadok és egyéb hadrendben nem szereplő alakulatok dolgoztak a katonai infrastruktúra kiépítésén.

A Magyar Néphadsereg létszáma 1952-ben kb. 230 ezer fő volt. Háború esetén a Néphadsereg elsődlegesen a déli határszakasz védelmére készült fel. Az MN főerőit a szárazföldi csapatok képezték: a 3. (Kecskemét), 6. (Székesfehérvár), 9. (Debrecen) lövész-, és a 11. (Budapest) gépesített hadtestek területi elhelyezkedésének vizsgálatakor is arra a következtetésre juthatunk, hogy háború kirobbanásának kezdetén az MN elsődlegesen a déli határszakasz védelmére készült fel. A vezérkar, a szárazföldi csapatok háborús alkalmazását kétféle hadműveleti felépítésben tervezhette meg. Első lépcsőben a 3. és a 6. lövészhadtestek teljes állományával, míg a 9. lövészhadtest részeivel a már békeidőszakban kiépített állásokat, körleteket, terepszakaszokat védhették, vagyis szilárd állásrendszer megtartására készültek fel. A második lépcsőben a 11. gépesített hadtestnek már kettős feladata lehetett: egyrészt védelmi öv elfoglalása Budapest előterében, másrészt pedig ellencsapás kiváltása a támadó ellenség főerőinek szárnyába a Duna–Tisza közén, illetve a Dunántúlon. (A 9. lövészhadtest más részei a Tiszántúlon biztosítási feladatokat láthattak el, illetve hadseregtartalékot képezhettek.) (JAKUS J. 2008).

4. Katonai infrastruktúra kiépítése – hadszíntér előkészítés Dél-Magyarországon

A hadsereg 1951-53. évi elhelyezését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 3 hadtestből 7 hadosztályt érintett. A 6. Székesfehérvári hadtest hadosztályait, amelynek székhelyei: Keszthely, Marcali, Tab (1952/53-ban Kaposvárra diszlokál). A Kecskeméti hadtest Kecskeméti, Kalocsai, Kiskunfélegyházi hadosztályait, valamint a Debreceni hadtest Mezőtúron lévő hadosztály alakulatait. A lövész magasabb egységek tevékenységét, adott esetben számos fegyvernemi magasabb egységgel tervezték biztosítani, illetve támogatni. Ezek elhelyezése az ország középső sávjában történt: aknavető tüzérdandár (Polgárdi), sorozatvető tüzérdandár (Örkény – Táborfalva) áttörő tüzérhadosztály (Cegléd, Nagykörös).

A hadsereget a déli védelmi rendszer közelébe kellett telepíteni. Ez új jelenség a volt a magyar haderő történetében, az új alakulatok szervezésével párhuzamosan zajlott a katonai infrastruktúra kiépítése Dél-Magyarországon. Így az ország katonai infrastruktúrájának fejlődése 1949-től megváltozott. Az addig működő területi alapon szerveződő – katonai közigazgatási funkciót is ellátó – hadtest szervezet (mint katonai körzet) megszűnt. A hadsereg alakulatainak egyenletes elosztása, és fejlesztése az ország területén megszűnt. Ebben a kaotikus helyzetben egyszerre zajlott a védelmi rendszer tartós (vasbeton) és tábori jellegű erőlemeinek kiépítése a laktanyák, repülőterek, lö- és gyakorlóterek kiépítésével. Új Garnizonvárosok keletkeztek, a legnagyobbak Lenti, Szabadszállás, a többi helyőrség befogadó képessége kibővült.

Milyen helyőrségek, létrehozását, kialakítását, kibővítését jelentette? Kiindulási alapunk, hogy a Székesfehérvár-Cegléd-Szolnok vonaltól délre minden helyőrségben lévő alakulat szerepet kapott a déli védelmi rendszer védelmében. Ezért vizsgálódásunk csak a harcoló szárazföldi alakulatok, mintegy 40 helyőrségének laktanyáit foglalja magában.

1945-ben helyőrség volt Nagykanizsa, Nagyatád, Szigetvár, Pécs, Baja, Szeged, Zalaegerszeg, Keszthely, Kaposvár, Szekszárd, Tolna, Kiskunhalas, Hódmezővásárhely, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Szentés, Orosháza, Békéscsaba, Kecskemét, Mezőtúr, Székesfehérvár, Nagykőrös, Cegléd, Szolnok. Itt lévő laktanyák közül a legnagyobbak ezredet, de általában zászlóalj, tüzérosztály befogadására voltak alkalmasak, és fegyvernemenként külön épültek (gyalogság, lovasság, tüzéség – amit sok esetben a nevük is mutatott).

Ehhez képest 1951/52-ben még 18 település kap alakulatokat. Néhány település csak ideiglenesen egy-egy évig, pl. Hévíz (tüzérezred), Balatonföldvár (páncéltörő tüzérosztály), Balatonszántód (műszaki zászlóalj), Balatonszabadi (páncéltörő tüzérezred), két évig pl. Siófok, ahol egy évig aknavetőezred, a második évben páncéltörő tüzérezred és tüzérdandár parancsnokság kapott helyett. Ezen alakulatokat különböző üdülőkben szállásolták el.

A többi város: Marcali, Dombóvár, Szabadszállás, Polgárdi, Örkény, Táborfalva, Tapolca, Tab, Tamási, Kiskőrös, Csongrád, Kiskunmajsa volt. 1952/53-ban Lenti és Jánoshalma csatlakozik a névsorhoz.

Ezekben a helyőrségekben 1951/52-ben 7 hadosztályparancsnokság, 20 lövészezred, 16 tüzérezred, 2 aknavető ezred, 2 páncéltörő tüzérezred, 3 tüzérdandár parancsnokság, 10 páncéltörő tüzérosztály, 2 páncéltörő tüzer dandárparancsnokság, 2 légvédelmi tüzérezred, 10 légvédelmi tüzérosztály, 2 nehéz harcokosi ezred, 7 harcokosi zászlóalj, 13 műszaki zászlóalj, 1 műszaki dandárparancsnokság állomásozott. (Légvédelem nélkül. A védelmi rendszer építésének légvédelmi biztosítását 1952-ben egy tüzérezred (Szigetvár) két (1953-ban három) tüzérosztály (Babócsa, Kisszentmárton, Csurgó) biztosította). 1953-ban növekedés volt a páncéltörő tüzer (6 ezred) és harcokosi (7 ezred) alakulatoknál (SUBA J. 2008d).

Ez a rengeteg katona a felsorolt helyőrségek laktanyáiban zsúfolódott össze. Ha a laktanyák számát vesszük alapul, akkor Pécs vezet 7 laktanyával, 6 kaszárnnya volt Baja, Szeged, Kecskemét, Székesfehérvár városoknak. Az utóbbi két városban 2-2 új laktanya épült. Kaposváron, Nagykanizsán is 2-2 új laktanya épült, és így Szolnokkal együtt 4-4 laktanyájuk volt. Kalocsán, Kiskunhalason, 3-3 laktanya volt (Debrecenben is 3 volt). Két laktanya volt: Békéscsaba, Keszthely, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Marcali, Mezőtúr, Szentés, Tapolca városoknak. A többi településen 1-1 laktanya volt.

Nem a laktanyák száma volt a fontos, hanem a férőhely. Hiába volt Pécsen 7 laktanya, férőhelyeinek száma 2400 fő (+660 ló) volt. 5480 fős létszámmal Kecskemét laktanyái vezettek (+372 ló). Második Kalocsa 3 laktanyája 3520 fővel (+342 ló) Harmadik Kiskunhalas és Szabadszállás 3200 fővel (342 és 350 lóval). Kiskunhalason 3, Szabadszálláson egy volt. Ezt követte Kiskőrös 2 laktanyája 2940 fős (+350 ló), Nagykanizsa 4 laktanyája 2880 fő (+340 ló). A többi változatos képet mutat: 2400-2100 fő között 7 település, 3 város 2000 fős, 4-4 település 1800-1700 fős, illetve 1100 fős laktanyát birtokolt. A többi 1000 fő alatt volt: 6 városban 900-800 fős. 3 városban 6-700 fős laktanyák voltak, a legkisebb 300 fős volt. Ezen laktanyákban műszaki zászlóaljak, tüzérosztályok (tüzer, páncéltörő, légvédelmi) kerültek elhelyezésre (SUBA J. 2008d).

Ebben a korban épült laktanyák több ezer fő befogadására épültek. A legnagyobb Szabadszállás 3200 fő, Kalocsa 2300 fő, Nagyatád 2100 fő. 7 db 200 fős laktanya épült: Lenti, Zalaegerszeg, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kiskőrös, Hódmezővásárhely, Kecskemét városokban. Marcaliban 1800 fő volt. 11 városban 1000 fölötte volt a férőhely. A többi alegység (zászlóalj, üteg) befogadását tette lehetővé.

A nagy kapacitású laktanyák építése a Néphadsereg mozgósításával függött össze. A hadsereg vezetése mozgósítás esetén több százezer katonának a behívásával számolt. Ez is újdonság volt az addigi gyakorlattal szemben, amely részleges és korlátozott volt. Most a mozgósítás a hadsereg teljes egészére vonatkozott. A „mozgósítás” első ütemében 410 ezer katona behívása volt előkészítve, az alakulatok ennyi embert igényeltek. Ezt a mozgósítást

követően a harmadik napon (M-3) kellett elérni. Ekkora tömeg fogadására, irányítására a városokban lévő hadkiegészítő hivatalok, vagy egyéb objektumok nagyságuk és elhelyezkedésük miatt alkalmatlanok voltak. Így a hadkötelesek a laktanyákba vonultak be, ahol megtörtént az elosztásuk és felszerelésük.

5. Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a magyar katonai tervezők igyekeztek megfelelni a politikai elvárásoknak. Ennek megfelelően történt meg az ország katonaföldrajzi értékelése, a hadszíntér előkészítése, a haderő diszlokációja. Azon már sajnálkozhatunk, hogy erőteljes külföldi nyomásra, téves helyzetfelismerésből levont rossz következtetések miatt az ország anyagi erőforrásainak kizsákmányolásával tönkretették az országot. A déli határ mentén folyó erődítési munkálatok egyes források szerint 5-6 milliárd, mások szerint 7 milliárd forintot emésztettek fel, miközben 1952-ben az erőltetett hadsereg-fejlesztés költségei, illetve a védelmi jellegű kiadások elérték az ország éves költségvetésének 24-25%-át.

Irodalom

- CSÜLLÖG G. (2007) Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19-21. századi folyamatok történeti gyökerei). In: Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki kar, Szeged, 2007. pp. 601-605.
- JAKUS J. (2008) Háborús feszültség Magyarország és Jugoszlávia között az 50-es évek elején. In: „A magyar Maginot” A déli védelmi rendszer 1951-1955. A Pákán 2007. november 6-án rendezett tudományos konferencia előadásai Bp. 2008. pp. 17-33.
- SUBA J. (2005) A szocialista határőrizet egyik eszköze: az aknazár. In: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. évf./13. szám. 2005. pp. 139-143.
- SUBA J. (2006) A Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban. In: Hadtörténeti Közlemények 119. évf. 2006. 3. szám, pp. 831-839.
- SUBA J. (2007) A Déli Védelmi Rendszer. In: Várak, kastélyok Templomok. 2007. október III. évf. 5 szám pp. 16-18.
- SUBA J. (2008a) A Déli védelmi rendszer. In: „A magyar Maginot” A déli védelmi rendszer 1951-1955. A Pákán 2007. november 6-án rendezett tudományos konferencia előadásai, Bp. 2008. pp. 55-88.
- SUBA J. (2008b) Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938-1955 között. In: „A Baranyai államhatár a XX. században, A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai, Bp. 2008. pp. 59-68.
- SUBA J. (2008c) Magyar Néphadsereg tartós védelmi építményei a déli határszakaszon 1951-1955. In: Magyarok a Kárpát-medencében, Nemzetközi földrajzi Konferencia, Szeged, 2008. március 6. CD megjelenés alatt
- SUBA J. (2008d) Hadtörténeti emlékek a déli határon. In: „Társadalom és gazdaság – új trendek és kihívások” Nemzetközi tudományos konferencia, Baja, 2008. szeptember 19. megjelenés alatt